

Selyemszálak – a térben, az időben, a múzeumban

Kiállítások Szombathelyen

Tanai Ibolya, dr. Vig Károly
Savaria Megyei Hatóköri Városi Múzeum

A Savaria Megyei Hatóköri Városi Múzeum 2014-ben *Adria – a közelség tengere* címmel nyolc kiállításból álló sorozatot mutatott be Szombathelyen. A hazai vidéki múzeumi gyakorlatban talán elsőként sikerült megvalósítani azt a koncepciót, amikor egy adott témát az egyes intézmények saját gyűjteményeik, kutatási profiljuk alapján különböző zöpontról mutatnak be. A siker arra dított bennünket, hogy folytassuk ezt az új típusú bemutatást, ezért 2015-ben kiállításainkat a *selyem* köré szerveztük. Visszatekintve már őszintén bevallhatjuk, jóval nehezebb volt ebben az évben a dolgunk, mint 2014-ben. A selyem, mintha mindig kicsúszott volna a kezeink közül. Gyorsan kiderült, a selyem egy múzeumi kiállításban jóval nehezebben ható témát jelent: előszóban ezerszer könnyebb a selyem több ezer éves történetét, a titokzatosságát, a hozzá kapcsolódó gazdagságot vagy éppen erotikát érzékeltetni, mint bemutatni.

„Nézek téged, szeretett uram, ne nyisd ki a szemed, még ne, nem kell félned, melletted vagyok, érzed? Itt vagyok, megérinthetek, ez selyem, érzed?” – A sokunk számára ismerős, titokzatos mondat Alessandro Baricco *Selyem* című kisregényében hangzik el, és talán kiállításaink mottója is lehetett volna. A selyem évezredek átívelő története népeket és kultúrákat, egymástól irdatlan távolságokra lévő területeket kapcsolt össze a távoli múltban is. Erotika, fülledtség, báj és luxus kapcsolódik a selyemhez, de a történelem során megjelenik a selyem elutasítása, viselésének tiltása is – sikertelenül. A selyem megőrizte titokzatosságát és hön áhított árucikk maradt napjainkig.

Selyemszálak

A Savaria Múzeumban 2015. május 17-én nyílt a rendezvénysorozat első kiállítása, *Selyemszálak* címmel. A kiállítás tematikáját a legegyszerűbben három szóval írhatjuk le: miből, hogyan, mit. Vagyis milyen állati és növényi szervezetek termelnek selyemszálát, majd hogyan, milyen gyártási folyamatok révén készül a selyemfonal és mi minden állítható elő belőle. A nyitó kiállítást nem sikerült volna megvalósítani a szekszárdi Wosinsky Mór Megyei Múzeum önzetlen segítsége nélkül: számos műtárgy és fénykép érkezett a múzeum gyűjteményéből, amelyek a selyem előállításának történetét elevenítették fel. Hálás köszönetünk érte! (1. kép.)

Képzeletben járjuk együtt be a Savaria Múzeum dísztermében felépített kiállítást, amely Dobai Erika belsőépítész tervei nyomán épült. A fehér fátalak, a selyemlepké gubóját idéző kiállítási installációk már az első pillanatban érzékeltetik, hogy egy új, ismeretlen világba léptünk be, a selyem birodalmába.

A **selyem** a köznap nyelvben általában a hernyóselymet, a selyemlepké (*Bombyx mori*) hernyójának



levegőn megszilárduló mirigyváladékát jelenti. Tágabb értelemben azonban a „selyem” szót minden olyan állati szervezet mirigyváladékára használhatjuk, amely bizonyos hasonlóságot mutat a hernyóselyemmel. Ilyen a vadselelem, a pókselyem vagy a kagylóselyem.

A selyem története a Kr. e. 2640 körüli időkre nyúlik vissza. A legenda szerint *Hszü Ling Si* kínai császárné forró teájába beleesett egy selyemgubó, ami a hőtől meglágyult és hosszú, finom fonalat eresztett. Ha hinni lehet a történetnek, ennek a véletlennek köszönhetően indult világhódító útjára a hernyóselyem. A kínai felfedezéstől függetlenül az Indus-völgyében is rájöttek, hogy bizonyos lepkefajok, így az Asszam-selyemlepké (*Antheraea assamensis*) és a Tusszah-selyemlepké (*Antheraea mylitta*) bábjáról ugyanúgy fonal gombolyítható le. A Pakisztán területén fekvő Harappában 4500 éves selyemszálakat találtak.

További lepkefajok hernyói is adnak vadselymet. Az atlaszlepkét (*Attacus atlas*) Indiában napjainkban is tenyésztik. A selyemlepkével ellentétben hernyója a selymet törött szálakban választja ki. Ez a barna, gyapjúszerű, ún. fagara-selyem jóval tartósabb, mint a hernyóselyem.

Az Európában meghonosodott tölgy-selyemlepké (*Antheraea yamamai*) eredeti hazája Japán. Tenyésztési céllal a 18–19. században telepítették be Ausztriába, de kiszabadult, és azóta intenzíven terjed dél és kelet felé. Első hazai példányát 1954-ben a Kőszegi-hegységben, a Stájerházaknál működő fénycsapda fogta. Leginkább az ország nyugati feléből ismert. Tenyésztése végül nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.

Külön érdekességgént említhető az Indiából induló Ahimsza-selyem mozgalom. Az Ahimsza-selymet vad és félvad selyemhernyók gubóiból készítik. Viselése különösen India déli részén elterjedt azok körében, akik nem szeretnék bármilyen állat elpusztítása árán gyártott ruhadarabot hordani. A selyem előállítása során a gubóban lévő báb nem pusztul el, szemben a hagyományos eljárással, ami a selyemlepké bábjának pusztulá-



1. kép. A pillék kibúvása a gubókból és azok páronkénti elhelyezése tüllzacskókba (Wosinsky Mór Megyei Múzeum)



2. kép. Tölgy-selyemlepke a kiállításon

lepke és tölgy-selyemlepke példányokkal találkozhattak: a hernyók a kíváncsiskodó gyermekek és felnőttek szemé láttára tűntették el a naponta frissen cserélt eperfa vagy tölgy leveleket, szőtték fehéres és zöld színű gubóikat, majd a gubó belsejében lepkévé alakultak (2. kép). Számos idős látogatóban idézett gyermekkori emlékeket, szagokat, hangokat a látvány, amikor szüleiknek segítve a padlások félhomályában maguk is tenyésztettek selyemlepkét.

A selyemlepke életmódjának bemutatását a frissen kelt lepkével kezdtük. A bábból való kibújást követően a lepkék szinte rögtön párosodnak egymással. A természetben a hím a nőtény által kibocsátott szexuális csalogatóanyag, az ún. feromon segítségével találja meg a nőtényt. A feromont a hím a megnagyobbodott, fésűszerű csápjain elhelyezkedő receptorokkal érzékeli. A párást követően a megtermékenyített nőtény mintegy 500 tojást rak a tápnövényre, majd hamarosan elpusztul. A kicsiny lárvák kikelésük után feketék és szőrösek. Fejlődésük során többször vedlenek, testük végül csupasz és fehér színűvé válik. A hernyók erős rágó szájszervükkel a fehér eperfa (*Morus alba*) leveleit fogyasztják. (Ne tévesszen meg senkit az eperfa elnevezés! Az eperfát hazánk dunántúli vidékein szederfának hívják.) Igen falánkak, életük során negyvenezerszer annyi táplálékot fogyasztanak el, mint amennyi kifejtlen a testtömegük.

A hernyók átlagosan hat hétig élnek, majd fehéres gubót készítenek maguk köré és abban bábbá alakulnak. A gubó egyetlen selyemszálból áll, melynek hossza a több száz métert is elérheti. A hernyó egy perc alatt 15 méternyi selyemszálat választ ki, így a gubó elkészítése nem tart tovább négy óránál. Ha osztunk és szorzunk, megérthetjük, miért olyan drága kelme a selyem: egy átlagos selyemruha elkészítéséhez szükséges selyemfonal előállításához a hernyóknak kb. 70 kilogramm eperfafelevelet kell elfogyasztaniuk.

A lepkék mellett azonban számos más élőlény is szolgáltat selyemszálat. A kagylóselyem a Földközi-tengerben gyakori előfordulású nagy sonkakagyló (*Pinna nobilis*) aljzathoz rögzülését biztosító, a bisszusmirigyek által kiválasztott bisszuszfonalból készített, ritka textilféle. A nyers fonalak citromsavas kezelés hatására nem fakul, aranybarna színt kapnak, amiből régebben kesztyűk és egyéb ruhadarabok készültek. A kagylófaj védetté nyilvánítása következtében a kagylóselyem előállítása napjainkra kihaló mesterséggé vált, amit alig egy-két idős asszony űz még Szardínia szigetén.

Mintegy 300 éve kísérleteznek a pókselyem textilipari hasznosításával. A pókok tenyésztése azonban igen nagy akadályokba ütközik. Ennek ellenére 1900-ban a párizsi világkiállításon bemutattak egy pókfonalból szőtt baldachint, amihez 25 000 pók száltermelését

használták fel. A Földünk trópusi területein honos *Nephila* genuszba tartozó pókfajok aranyszínű fonalat bocsátanak ki, amiből újabban luxustextiliákat is készítenek. 2004-ben háromévi munkával és 1,2 millió példánytól nyert pókfonal felhasználásával készült egy kendő, majd 2012-ben egy még impozánsabb pelerinben gyönyörködhetek a látogatók a Victoria and Albert Museum kiállításában. Érdekességgént említhető, hogy a műszeripar korábban szálkeresztként használta fel a pókselymet.

Számos növényfaj levele, szára tartalmaz finomabb vagy durvább rostokat, amelyekből szövet készíthető. A lótuszselyem Délkelet-Ázsia igen ritka és értékes, egzotikus textilfélesége, amelyet az indiai lótusz (*Nelumbo nucifera*) finomított rostjaiból szönek.

A „kaktuszselyem” az Észak-Amerikából származó és a Földközi-tenger medencéjében meghonosodott közönséges agávéből (*Agave americana*) készül. A kaktuszselyem készítéséhez az agavé leveleit egy speciális malomban szétzúzzák, majd a rostot szétválasztják a növény húsától, és a napon megszáritják. Az agávérozt természetes állapotában durva és merev, de tiloláskor az erőteljes ütögetés hatására selyempuhaságú szövet készítésére is alkalmassá válik, amelyet könnyen lehet festeni és mintázni. A kaktuszselyem könnyű viseletet biztosít meleg időjárás esetén is. Napjainkban Észak-Afrikában készítenek szebbnél szebb kaktuszselyem kelméket, szőnyeget, kilimeket, sőt még cipőket is.

Ritkán egyes növényfajok magzsőreiből is szönek „selyemszövetet”. Ilyen növények a Délkelet-Ázsiában honos hírnökkürt (*Beaumontia grandiflora*) és az óriás szodomaialma (*Calotropis gigantea*), a trópusi Amerikában a selyembokor (*Asclepias curassavica*), vagy az Észak-Amerikában őshonos, de Európában, így hazánkban is özönnövénné vált selyemkóró (*Asclepias syriaca*).

A kiállítás első része a selyemkészítés egykori eszköztárát is bemutatja. A szekszárdi Wosinsky Mór Megyei Múzeumból érkezett tárgyak és fényképek idézik fel az 1800-as évek végét és az 1900-as évek első évtizedeit, amikor hazánkban a selyem előállítása a virágkorát élte. A Kárpát-medencében működő gyárak, berendezések archív fényképeken elevenednek meg, a tárgyak pedig a selyemlepke tenyésztésének nagy- és kisipari mindennapjait mutatják be. Az 1890-es években használt selyemgombolyító gép külön említésre méltó, ahogyan érdemes megcsodálni azokat a nagyméretű festett gipszmadakokat is, amelyek a selyemlepke fejlődési alakjait, egészséges és különféle kórokozók által megbetegített példányait mutatják be, barna bársonybéllel ellátott korabeli installációban.

„A Divat, ez a titokzatos zsarnok”

„A divat folytonos változás: megújulás és megszűnés örök körforgása. Ebben rejlik titka és hatalma egyben.” (Csipes Antal: Divattükör.) A kiállítás második nagy, tematikus egysége ezen örök körforgás, állandó dinamizmus miatt nem vállalkozhat nagy időintervallumok és spektrumok átfogására. Ehelyett egy-egy történetileg rendkívül izgalmas korszakot, gyűjteményt vagy viseletípust ragad meg, s ezek bemutatásával igyekszik illusztrálni a selyemtaftból, selyembársonyból, selyemdamasztból, illetve más típusú selyemszövetekből készült viseletek rendkívüli sokszínűségét. A tárlat kiemelkedő részét képezik a neves Vas vármegyei személyiségekhez fűződő történeti díszmagyarok (3. kép), valamint azok az egzotikus darabok, amelyek *Végh Gyula*

keleti utazásai nyomán kerültek főúri magángyűjteménybe – a mindennapi élet legintimebb tereiben jellemző haszná-



3. kép. Dr. Ostffy Lajos főispán díszmagyar viselete, 20. sz. első fele; női díszmagyar viselet, 19. sz. második fele



4. kép. Moaré selyemruha, festett csontlequező, selyem csipketűll napernyő és selyemmatlasz gyermekfrakk a 19. századból



5. kép. Részletek egy női budoárból

ménybe. A 19. század végéről és a 20. század első feléből származó női viseletek egy másik tematikus dimenzióba vezetnek a látogatót. A női divat a 19. században félelmetes gyorsasággal – szinte évről évre – változott, így nem volt könnyű lépést tartani vele. Emiatt ma sem egyszerű a 19. századi női viselet történetének számtalan szegmensét – a historikus ízléstől a neorokokó báján át a biedermeier uralkodó asszony imázsának világáig – megragadni (4. kép).

A Savaria Múzeum dísztermében bemutatott női viseletek csupán ízelítőt nyújtanak a formáknak, színeknek és anyagoknak e változatos kavalkádjából. Az 1920-as évek női divatja jelentős változásokon ment át, ahogy ezt a bemutatott viseletek – selyem blúzok, kombinés szabású alkalmi öltözetek, charleston ruhák – is mutatják. Az első világháborút követően új életstílus formálódott. A nők felszabadultabbak lettek, megjelent az új szépségideál, a garçonne, a fiús attitűdöket magában egyesítő, önálló individuum. Ez a fiús karakter már az 1920-as évek elején helyet követelt magának a divatos stílusok között. Aki csak tehette, leplezte nőies vonalait, a praktikus öltözetek időszakát következett el. Az új textil alapanyagok között különösen a matt selymek inspirálták a ruhatervezőket. A tárlaton megjelenő viselettipusok textíliáit, divat és társadalom izgalmas szövetébe, impulzív, dinamikus összehatásába nyújtanak bepillantást, a Savaria Múzeum páratlanul gazdag textilgyűjteményéből válogatva.

„A lila budoárban” – A nők magánvilága a 19-20. század fordulóján

Az ország egyik legnagyobb magángyűjteményét őrző szombathelyi Smidt Múzeum anyagából létrehozott harmadik tematikus egység a dualizmus időszakának otthonaiba enged betekintést, mégpedig a legszemélyesebb terekbe (5. kép).

A budoár, a női öltözőszoba Franciaországban, a 18. században, a királyi udvar és az arisztokrácia köreiben, a rokokó stílus jegyében jelent meg, de idővel a társadalom polgári köreiben is elterjedt. A budoár hármas funkciója szerint felidézzük a társalgót, az öltözőszobát és a fürdőszobát. A korszak életmódját tükröző,

lati tárgyakkal illusztráljuk a tisztálkodási szokásokat.

A századfordulón a nők ruhatárában felértékelődött a fehérnemű, a lányok és asszonyok gardróbjának megítélése alsóruházatuktól is függött. A nappali öltözetek alatt viselt harisnyák, fűzők, nadrágok, alsósoknyák, az éjjeli ágykabátok, hálóingek révén a nők magánvilága nyílik meg, a hölgyek legintimebb szférájába pillanthatnak be a kíváncsiak.

A viseletek, kiegészítők, művészi alkotások, a fényképek, az újságok divatképei és a reklámok a korszak női divatját és a polgári otthonok milióját idézik fel. Nappali és éjszakai öltözékek, selyemből készült különlegességek, a női szépség nélkülözhetetlen kellékei mellett egy gavallér is feltűnik...

A kiállítás 2015. október 29-ig tekinthető meg.

(A Selyemszálak c. kiállítás kurátorai: Kelbert Krisztina, Varga Eleonóra, dr. Vig Károly, V. Kápolnás Mária.)

További kiállítások a Selyem-sorozatban

Savaria Múzeum – 丝丝入扣 (sì sì ru kou), avagy a titokzatos selyem

Kínában évezredek óta ismert, féltve őrzött titok, a Római Birodalomban költséges és rejtélyes luxusáru: a selyem. Az antik Nyugaton az érzékiség, a gazdagság és presztízs kifejezője, az erkölcsösség és mértéktartás ellenpárja, rajongás és gyűlölet tárgya is egyben. A kiállítás a selyemszövés legendák homályába vesző történetét, a textíliák sivatagokat, tengereket és hegyvidékeket átszelő útját mutatja be, egé-



6. kép. Római kori selyem-tunika (rekonstrukció)

szen a Római Birodalomban történő felhasználásáig. Pannoniai példák érzékeltetik téren és időn átívelő divatját, kulturális hatásait, a selyem őskori, középkori és kora újkori felhasználását. (6. kép.)

Megtekinthető 2015. október 29-ig.

Iseum Savariense – Textilek a Holtak Birodalmából

A kiállítás fő attrakciója az 1951-ig a Premontrei Gimnáziumban őrzött, az egyiptológus szakmában „Szombathelyi múmia” néven ismert lelet. Feliratos és istenábrázolásos mumiáleplek, vászon amulettek mellett egykori viseleti tárgyak és kiegészítők mutatják be a textilfelhasználás e különleges, Magyarországon alig fellelhető módozatát. Az egyiptomi múmiákon kívül Kr. u. 4–9. századi kopt textíliák és a híres alsóheténypusztai és vimináciumi, arannyal hímzett selyemszövet maradványok láthatók a tárlaton.

Megtekinthető 2015. október 29-ig.

Szombathelyi Képtár – IMAGO - 5. Textilművészeti Triennálé

A több mint négy évtizedes hagyománnyal bíró textilbiennálék és – triennálék sorában az idei seregszemlén kiemelt szerepet kap a selyem. A kiállításon szereplő alkotások öt kategóriába sorolhatók: fal- és tértextil, textildesign, nemzetközi miniatűrtextil, nemzetközi zászló valamint nemzetközi szalag. A több mint 1500 négyzetméternyi területen közel 200 munka látható a világ minden tájáról.

Megtekinthető 2015. október 29-ig.

Vasi Skanzen – Nem feledett szerelmek – népi szerelmi ajándékok

A szerelem a múltban ugyanolyan jelentős volt a személyes életben, mint ma. A szerelmi üzenetek azonban nem csak szóban és tettben fogalmazódnak meg, tárgyak is hordozzák őket. A szimpátia kifejezésének tárgyi emlékei a 19. századi és 20. század első felének tradicionális paraszti környezetében mindig nagy értéknek számítottak. A csodált személyek kegyeinek megnyerését szolgáló díszített ajándékok és egyéb mives népi használati tárgyak mai szemmel is elbűvölők.

Megtekinthető 2015. november 8-ig.